

СЪВЕТСКОТО ЛИТЕРАТУРОЗНАНИЕ И ТЕМАТА «ЛЕНИН И ТОЛСТОЙ»

Семьон Машински

Съветското литературознание отдавна се занимава с тази тема — направено е много по изучаване на Лениновото наследство и по-специално изследвани са статиите му за Толстой. Подробно е анализирано съдържанието на тези статии и е показано принципното им различие от всичко, писано дотогава за Толстой в народническите и либералните издания и социалдемократическия печат — легалния и нелегалния. Събран е богат фактически материал, направени са интересни наблюдения и редица сериозни теоретически обобщения. Но предметът е толкова дълбок и значителен, че едва ли някой ще се осмели да признае тази тема за изчерпана. Напротив, нашето литературознание може би едва сега се приближи до възможността да я изследва цялостно и с такава научна обстоятелственост, каквато съответствува на важността на предмета.

Лениновите статии за Толстой спадат към най-изтъкнатите произведения на световната естетическа мисъл. И макар че за тях е писано много, техният теоретически смисъл и методологическо значение все още не са извлечени и усвоени в пълна степен. Ето защо нужно е наново да се обръщаме към безсмъртните страници на Лениновото наследство и в тях да се опитаме да открием ония моменти, които днес за нас са особено поучителни и имат значение не само във връзка с творчеството на Толстой, но и за решаването на остри проблеми на нашата съвременна естетика и литературознание.

I

Всичко е¹ необикновено в този удивителен човек — в неговия могъщ, сякаш изсечен от гранит характер, в неговия широк и дълбок мироглед, в неговото строго отношение към изкуството и собствената писателска работа, накрая дори в неговата лична и литературна съдба.

Двадесет и четиригодишен той издава първата си книга. И веднага проличава, че в голямата руска литература е влязъл писател с огромно дарование, способен да каже нещо свършено ново в изкуството. Няколко последвали след това повести и разкази на Толстой не оставят вече у никого ни най-малко съмнение в това отношение.

И веднага около името му се разгарят страсти.

Положението в обществения живот на Русия и литературата по онова време не е леко. След кримската катастрофа с неумолима острота се поставят пред различни слоеве от руското общество въпросите: кой е виновен за това, което стана, по какъв път трябва занаяпред да върви страната, за да предотврати

възможността от подобни катастрофи в бъдеще, с какви методи може да се ликвидира прогнилият режим и да се преустрои животът на страната на справедливи начала?

От тези въпроси не може да избяга и литературата. То е време на безстрашна преоценка на ценности. В критиката кипят спорове около „пушкинското“ и „гоголевското“ направление. В литературата все по-рязко се очертава водоразделът между писателите, които служат на правдата, на народа, и онези, които се стремят да затворят своята муза в кулата от слонова кост на „чистото изкуство“.

Тъкмо в това трудно, „неуютно“ време се разнесе гласът на Толстой. И погледите на различните литературни партии се насочиха към него. Всички разбират, че руската литература се е обогатила с необикновен художник и че от неговите позиции много зависи съотношението на силите, а може би и изхода на общественото-литературната борба.

Необикновената литературна съдба на Толстой намира израз между прочем и в онова почти пълно единодушие, с което той е признат от съвременната критика. А известно е, че дори на много крупни художници далеч не винаги приживе им е вървяло в критиката. Знаем колко пристрастни са били присъдите ѝ за Пушкин, Гогол, Островски и Достоевски.

На Толстой му провървява много повече, отколкото на който и да е друг голям писател. И работата не е само в обилието от похвали, които разточително му отправя критиката. Похвалите нерядко се съпровождат с напълно откровени опити да се изопачи и фалшифицира смисълът на неговото творчество. Такива опити съществуват и в зората на неговия литературен живот и особено — в неговия залез. И велико щастие за Толстой е, че в началото на неговата писателска биография стои името на Чернишевски, а в края ѝ — името на Ленин.

Това обстоятелство има огромно значение. Статиите на Чернишевски, написани по материали от първите произведения на Толстой, съдържат задълбочен и проникателен анализ на онези художествени открития, направени в ранните повести и разкази на Толстой. Тези статии в значителна степен определят направлението на Толстоевото творчество.

Още по-важна роля — вече в посмъртната съдба на Толстой и неговото наследство — изиграват статиите на Ленин за Толстой.

2

Както е известно, Владимир Илич не се е занимавал специално с литературна критика. Неговите изказвания в тази област са спорадични и са предизвикани винаги от конкретни обстоятелства на идейно-политическата борба, която води нашата партия. Въпреки това изказванията на Ленин за Херцен и Белински, за Чернишевски и Щедрин, Некрасов и Тургенев, Горки и някои общи проблеми на изкуството и литературата свидетелствуват колко голямо значение той придава на художественото творчество и на неговата роля за формиране на общественото съзнание, за духовното развитие на народа.

Изкуството и революцията — ето главният аспект, в който Ленин неизменно разглежда един или друг крупен художник. Доколко задълбочено и правдиво неговото творчество отразява противоречията на съвременния живот, в каква степен отразява коренните интереси на народа и как въоръжава неговия дух в борбата срещу потисниците — отговорите на тези въпроси дават на Ленин обективен материал на размислите му за ролята на художествената литература в революционно-освободителното движение на народа и за важни теоретически обобщения в тази област.

През 1850 г. Херцен в своята знаменита работа „За развоя на революционните идеи в Русия“ пръв установи колко значителен е приносът на нашата отечествена литература в развитието на руското освободително движение. Херцен се базира на факти от 20—40-те години, когато освободителните идеи още слабо проникват в съзнанието на народа и са достойни предимно на „най-добрите хора от средата на дворяните“. През втората половина на XIX век този кръг значително се разширява. Революционните идеи обхващат много по-широки пластове от обществото. Русия става лидер на световното освободително движение. И именно тогава назрява световното значение на руската литература, отразяващо всемирно-историческото значение на руското революционно-освободително движение.

Един от най-могъщите симптоми на този процес е творчеството на Лев Толстой — писател необикновено сложен, противоречив, несподелящ революционните идеи и наред с това съдействащ на революцията със своите гениални творби. В това отношение анализът на Толстоевото творчество представлява голям методологически интерес. Освен това, и то е най-важното, след поражението на революцията от 1905 г., в условията на реакцията и временното спадане на революционната вълна, проблемът Толстой придобива особено политическо значение. Ето защо тъкмо към него е насочено острожно-то внимание на Ленин.

За никой от великите художници той не е писал толкова много, както за Толстой. Толстой е един от най-почитаните от Владимир Илич писатели. Толстой импонира на Ленин не само със силата на своя художествен гений, с широтата на своята мисъл, но и като необикновено ярка личност. Безстрашен бунтар, страстен изобличител, смъкващ „всички и всякакви маски“ от буржоазно-помещическия строй на Русия, той не се страхува да иде и на ешафота за своите убеждения. В него смелостта се съчетава с някакво буйство. Не случайно нещо буйно, дръзко и упорито вижда Горки в духовния облик на Толстой: „В него живеее дръзкото и любознателно буйство на Васка Буслаев и нещо от упоритата душа на протопопа Авакум, а някъде отвъсоко или встрани се таи чаадаевският скептицизъм“.¹

Седемте Ленинови статии за Толстой, написани в продължение на две и половина години, са не само нова дума за великия писател. Те стават важен жалон по пътя в развитието на марксистката естетика и литературната наука.

Осем години преди първата Ленинова статия за Толстой философът Лев Шестов излиза с книгата „Добро и зло в учении гр. Толстого и Ф. Ницше“, в която самонадеяно обещава да отговори на въпроса — в какво всъщност се състои „тайната на Толстой“?

Откритието на Шестов се оказва съвсем изненадващо. Според него „Толстой е велик актьор, който търси в своите произведения и в своите теории не път за решаване насъщните въпроси на действителността, а някакво нравствено утешение за самия себе си пред лицето на трагическите жизнени неуспехи. В неговите романи „експлоатираният народ се явява на сцената не за да получи облекчение, а за да помогне на гр. Толстой да разобличава и громи“; та Толстой знае, че с нищо не може да помогне на бедните и нещастните и явно неговата проповед не е нищо друго, освен глас на викащ в пустиня.“²

Значи всичко, в името на което живее и страда великият писател, е чисто фарисейство и измама.

Това сензационно откритие предизвиква язвителни коментари от страна на самия Толстой, който веднъж в разговор с М. Горки отбелязва по адрес на Шестов:

¹ М. Горький, Собр. соч. в тридцати томах, т. 14, Гослитиздат, М. 1951 г. стр. 290.

² Л. Шестов, Добро и зло в учении Л. Толстого и Ф. Ницше, СПб., 1900 г. стр. 97.

— Виж ти какъв смел бръснар, направо така пише — че съм измамил себе си, значи и другите съм измамил.¹

Лев Шестов, умрял преди тридесет години в емиграция, и до днес в определени кръгове на Запад се ползува с репутация на „значителен философ“. Там преиздават съчиненията му, пишат за него статии, книги и дисертации, някъде дори съществуват „дружества на Шестов“.

Концепцията на Шестов е любопитна с това, че в много откровена форма разкрива широко разпространената в буржоазната естетика от края на XIX — началото на XX век и тук-там все още съществуваща в „свободния свят“ представа за художника като за актьор, който е в състояние както мухрумне да се появи пред публиката в най-различни маски.

Такова разбирание лишава изкуството от всякакво сериозно обществено съдържание, превръща го в капризна игра, в безсмислено преструване.

Лениновите статии за Толстой са проникнати преди всичко от чувство на огромно уважение към неговото творчество, което според Ленин има национално и световноисторическо значение.

В тези статии прави впечатление размахът и мащабността на философско-историческия анализ. Знаем колко подробно е чел и изучавал Владимир Илич Толстой. Само въз основа на всестранно познаване на неговото творчество са могли да бъдат направени онези обобщения, които така ярко и задълбочено осветляват личността на писателя, силните и слаби страни на неговия мироглед и смисълът на неговото художествено творчество.

И ето какво е забележително. Сложността и противоречивостта на духовните търсения на Толстой, острия прелом в неговите убеждения Ленин разглежда не като частен факт от биографията на писателя, а като обективно, исторически закономерно отражение на определени социални процеси, станали през втората половина на XIX век в Русия. С други думи, не „мъките на съвестта“, не субективните и произволни търсения на Толстой по една отвлечена правда го ръководят, когато скъсва с възгледите и настроенията на дворянската, помешчическа среда и минава на страната на патриархалното селячество. В този прелом на писателя се отразяват търсенията на милиони народни маси в периода на нарастването на първата руска революция.

Общият теоретически смисъл на този Ленинов тезис е извънредно съществен за нашата съвременност: значението на художника се определя от това — в каква степен той съумява да покаже в своето творчество пластове на народния живот, да отрази основните явления на историческата действителност.

3

Седемте Ленинови статии представляват строен цикъл, чиито елементи са вътрешно свързани помежду си с единството на замисъла и теоретическата концепция.

Структурата на този цикъл личи доста отчетливо. Първата статия „Лев Толстой като огледало на руската революция“ поставя общи теоретически въпроси, свързани с творчеството и мирогледа на Толстой и с отношението му към руската революция. В следващите статии се развиват и конкретизират отделни звена от тази концепция.

Всички статии са писани в чужбина. Трябва да се има предвид, че освен седемте статии на Ленин, той няколко пъти публично е излизал пак в чужбина с речи-реферати за Толстой. Например на 18/5 януари 1911 г. той прочел в Париж в залата на ул. Дантон специална лекция-реферат за творчеството на писателя. Вероятно на този свой доклад Ленин придава известно значение

¹ М. Горький, Собр. съч. в тридцати томах, т. 14, стр. 281.

защото на следващия ден счел за нужно да съобщи: „Вчера четох тук реферат за Толстой — може би ще замина с тоя реферат из Швейцария на обиколка.“¹ Но пътуването на Ленин из Швейцария с лекциите за Толстой по неизвестни причини не се е състояло.

Текстът на реферата, прочетен в Париж, не е запазен. За съдържанието му можем да съдим само по краткото изложение, оставено от един от слушателите на Ленин — това е изглежда Н. А. Семашко — в писмо до А. М. Авраменок (от 20/7 януари 1911 г.), конфискувано от полицията. Намерената в полицейския архив важна бележка гласи: „Неотдавна Ленин изнесе реферат „Толстой и руското общество“, в който (Ленин) характеризира Толстой като изразител на епохата на подготовка на революцията и епоха на революционни настроения до появата на революционната класа, отбелязва неговата революционна роля, като критиката на частната собственост върху земята, съвременния брак, реакционните му възгледи относно развоя на капитализма, реакционния характер на неговата религия и пр.“² Според вероятното предположение на Б. Айхенбаум рефератът на Ленин представлява изложение на неговата статия „Л. Н. Толстой“ (първоначалното заглавие „Значението на Л. Н. Толстой в историята на руската революция и руския социализъм“), излязла на 29 ноември 1910 г. във вестник „Социалдемократ“.³

Известно е още едно публично изказване на Ленин в чужбина за Толстой — в Лайпциг. За него свидетелства запазеното в същия полицейски архив и отдавна публикувано у нас детективно донесение от Париж от 2 февруари 1912 г.: „Според получените от подполковник Ерхардт от детективската служба сведения на 31 януари т. г. в Лайпциг Ленин е прочел реферат на тема „Историческото значение на Л. Н. Толстой“. От реферата са получени: от продажба на билети 84 марки, продадена литература „Социалдемократ“ и „Звезда“ за 14 марки и в полза на заточениците и каторжниците събрани 21 марки.“⁴

Трябва да отбележим, че своите задгранични реферати Ленин посвещава на най-актуални проблеми на марксистката теория и текущата партийна политика.⁵ И не е чудно, че Владимир Илич придава на своите реферати в чужбина изключително важно значение, тъй като те дават възможност да се реагира бързо на някои събития от съвременния политически живот в Русия.⁶

Много характерно е, че редица доклади на Ленин са посветени на Толстой. През 1908-1911 г. „проблемата Толстой“ придобива остър теоретически и политически характер.

По такъв начин и статиите, и публичните изказвания на Ленин за Толстой дават представа какво е означавал по онова време за него писателят, колко голямо политическо значение придава той на неговото творчество, на неговата личност, на неговата историческа съдба.

В своите статии Ленин не се занимава с анализ на отделни произведения на писателя, макар че в основата на всяка статия лежи тяхното задълбочено

¹ В. И. Ленин, Полн. собр. соч., т. 55, стр. 319. Всички следващи цитати са по това издание. Това писмо на В. И. Ленин е публикувано за пръв път от А. Елизарова, виж „Пролетарска революция“, 1930, бр. 4, стр. 135—136.

² Красный архив, 1934, т. I, стр. 224.

³ Вопросы литературы, 1957, бр. 5, стр. 118.

⁴ Красный архив, 1934, т. I, стр. 228.

⁵ По данни на ИМЭЛ (1955 г.) Ленин е прочел в чужбина не по-малко от 170 реферата, доклади и лекции (виж Исторически архив, 1955, бр. 2, стр. 3).

⁶ Характерни са няколко реда от писмото на Ленин от Женева до Л. А. Фотиева, отнасящи се до началото на юни 1905 г.: „Извикаха ме в Париж по една работа. Не ми се искаше да губя пътуването само за това, а да прочета и реферат. Темата: Третий съезд и его решения“. Писмото завършва с такъв послепис: „Ако, въпреки очакванията ми се окажеше, че не мога да чета реферата, може би изобщо не бих заминал. Затова непременно отговорете“ (т. 47, стр. 34—35).

и конкретно осмисляне. Теоретическите обобщения на Ленин се основават на изчерпателното познаване на предмета. Лениновите статии за Толстой са ценни за нас именно със своите теоретически обобщения.

4

Като съпоставя творчеството и миросгледа на Толстой с революцията, Ленин разкрива онези противоречия в руската действителност, които се отразяват не само в революцията, но и в съзнанието и творбите на великия писател. Разбирайки колко различно се отразяват реалните жизнени процеси в учението на Толстой и в неговите гениални художествени произведения, Ленин установява техния общ източник и проникновено разкрива механизма на неговото въздействие както върху философското учение, така и върху творчеството на Толстой.

„Неговото световно значение като художник, неговата световна известност като мислител и пропъдник, и едното, и другото отразяват по своему световното значение на руската революция“ (т. 20, стр. 19). Това разбиране на Толстой коренно се отличава от концепцията, която предлага Плеханов.

Най-уязвимото място в Плехановата концепция е, че той изкуствено разединява сложния и противоречив феномен, наречен Толстой, на две същности: Толстой-художника и Толстой-мислителя. Увенчавайки с лаври първия, Плеханов се отнася рязко отрицателно към втория. Такъв възглед за Толстой има известни основания. Световната популярност на Толстой-художника предизвиква голям интерес към неговото философско учение, което съдържа доста назадничащи, реакционни елементи. И това учение много активно се използва не само в Русия, но и в редица други страни в интерес на борбата против революционно-освободителното движение. Плеханов смята много важно да избие това оръжие от ръцете на реакцията. И трябва да кажем, че всестранната и основателна критика, на която Плеханов подлага толстоизма, има голямо теоретическо значение.

Плеханов разглежда Толстой в аспекта на крупните проблеми на съвременния обществен живот, във връзка с историческата съдба на народа. Такъв аспект на анализ създава за Плеханов теоретически предпоставки за задълбочено и вярно осмисляне на художественото и социалното значение на Толстоевото творчество, философските корени на неговото учение. И трябва да признаем, че Плехановите статии съдържат доста интересни и ценни наблюдения, които никой от съвременните изследователи не бива да отминава.

Но наред с това статиите на Плеханов поразяват с раздробеното възприемане на Толстой. Колкото образът на Толстой при всичките си собствени мъчителни противоречия, е осмислен цялостно в работите на Ленин, толкова той е надробен и нахъсан в статиите на Плеханов: художникът-Толстой е откъснат от мислителя-Толстой, идейната му позиция е изолирана от нравствената, естетическите възгледи от етическите. С една дума, трудно е дори да си представим как целият този конгломерат от противоречия се е вместила в една личност. Плеханов не съумява да обясни тези противоречия в съвкупност и да ги анализира в тяхното единство. И не съумя да направи това, защото Плеханов често подменя конкретно-историческия принцип с абстрактно-логически. В това се състои основната слабост на неговите статии за Толстой.

Цикълът статии на Плеханов за Толстой се печатат приблизително през същите години, когато се публикуват и Лениновите статии. Върху тях се отразява отблясъкът на една и съща обществено-политическа ситуация в

Русия. Толкова по-интересни ни стават различията между двамата автори, различия не само в постановката на въпроса, а и в методологията на анализа.

Още в първата статия от Плехановия цикъл става дума за това, че руската земя има право да се гордее със своя велик писател, че сам по себе си фактът, че в Русия се е появил такъв художник е залог за по-доброто бъдеще на страната. Но гениалният талант се съчетава у Толстой със „сектанта“ и сектантските заблуждения на писателя свидетелствуват за слабостите на Толстой.¹ Плеханов не обяснява и не свежда в едно противоречията между Толстой-художника и Толстой-мислителя. „Аз го считам гениален художник и много слаб мислител“ — пише той в „Бележки на публициста“. Оттук и дотук.² Едва ли такава постановка на въпроса може да бъде поне малко убедителна и достоверна. При цялата разномасщабност на художествените и теоретическите възможности на Толстой, не бива да се забравя, че в нито едно от своите художествени произведения Толстой не престава да бъде мислител, философ. „Война и мир“ и „Ана Каренина“, „Възкресение“ и „Смъртта на Иван Илич“ дават достатъчно убедителна представа за дълбочината и силата на философските мисли на своя автор. Нещо повече, самата постановка на въпроса от Плеханов за „гениален художник“ и „крайно слаб мислител“ изглежда метафизическа, неправомерна. А впрочем възможно ли е да съществува такъв писател, в който да се съчетават „гениалният художник“ с „крайно слабия мислител“. Подобно становище обективно, разбира се, въпреки намеренията на Плеханов, подкрепя декадентските кощепции, според които творческият акт на художника се обявява за иманентен и затворен, независим от неговата „мисловна сфера“.

Силата и слабостта, „разумът“ и „предразсъдъкът“ са споени у Толстой и са присъщи както на Толстой-художника, така и на Толстой-мислителя. Ленин не напразно говори за „крещящи противоречия“, отразили се едно-временно и в „произведенията, възгледите, учението, в школата на Толстой“.

Съпоставяйки творчеството на Толстой с големите проблеми на обществения живот в Русия, Плеханов наред с това фактически изолира това творчество от съвременното освободително движение. Той пише, че Толстой „беше и до края на живота си остана голям аристократ“³, че той, въпреки че дълбоко чувствава „неудовлетворителността на сегашния обществен строй“, обаче не „разбира борбата за преустройство на обществените отношения, остава съвсем равнодушен към нея“.⁴ В статията „Лев Толстой и Карл Маркс“ Плеханов отново се връща към същото становище, като го формулира много рязко и определено. Той говори за метафизиката като „главен източник на слабостта на Толстой и в тая връзка отбелязва по-нататък, че писателят „остана настрана от нашето освободително движение“.⁵

Колко много всичко това се отличава от Лениновата концепция за творчеството на Толстой!

Литературата за Толстой е сериозно обогатена от такива теоретично-марксистски като Франц Меринг и Роза Люксембург. И двамата няколко пъти се насочват към творчеството и личността на Толстой и в редица статии се опитват да осмислят историческото значение на художественото наследство на писателя, а също силните и слаби страни на неговата философска позиция.

¹ Г. В. Плеханов, Симптоматическая ошибка. В кн. „Г. В. Плеханов. Литература и эстетика, т. II, ГИХЛ, М., 1958, стр. 361—362.

² Пак там, стр. 369.

³ Г. В. Плеханов, пос. изд., стр. 376.

⁴ Пак там, стр. 377.

⁵ Пак там, стр. 399.

По-голямата част от тези статии са написани по същото време, когато се появяват и работите на Ленин, което дава съвсем естествен повод за някои съпоставки.

Меринг правилно отбелязва, че у нито един от крупните руски писатели „дарът на художественото творчество“ не е бил така тясно свързан с „дара на философското мислене“, както у Толстой.¹ „Могъщият поет“ у Толстой съжителствува с „проповедника на покаянието и нравствеността“. Източниците на това присъщо на великия писател противоречие Меринг търси в своеобразието на историческите условия в Русия. Той отбелязва, че литературният живот в една или друга страна е особено богат тогава, когато „икономиката и политиката още не са дозрели до извършването на исторически преврат“, който наред с това вече е „предвещан от стотици гласове“.² Оттук произтича характерната за Толстой дълбочина на художественото изображение на живота и „странностите“ на неговата философска мисъл. Говорейки за интереса на Толстой към „руския селски комунизъм“, Меринг обаче далеч не свързва писателя с характера на селската революция и нейните движещи сили.

Проблемата „Толстой и революцията“ не можа да реши в своите работи и Роза Люксембург. Тя оценява Толстой като „неуморим социален мислител“, подложил на критика „целия обществен строй“ на буржоазно-помещническа Русия³ — тя, както и Меринг, както и Плеханов, не схвана дълбоките връзки на Толстой с настроенията на многомилionenните селски маси. А именно тук се крие коренът на цялата „проблема Толстой“, така проникновено разкрита от Ленин.

По такъв начин, опитвайки се да осмислят творчеството и личността на Толстой в светлината на актуалните проблеми на историческото развитие на руския живот и постигнали много в това отношение, Плеханов, Меринг, Роза Люксембург обаче не съумяват да разкрият характера и истинската природа на противоречията, свойствени на Толстой. Това направи Ленин.

Огромното и принципно значение на Лениновите статии за Толстой се състои в това, че в тях е изследвано не само художественото наследство на писателя, но и неговата личност с оглед историческия опит на народа, характера на руската революция и нейните движещи сили. Оттук целостността на Лениновия анализ, обхващащ всички страни на изследвания проблем и методологическата универсалност на Лениновата концепция, която дава възможност по новому да се преценяват многообразните явления на световната художествена литература.

5

Особено място в Лениновия цикъл заема първата и всъщност централна по своето значение статия „Лев Толстой като огледало на руската революция“, отдавна получила признание като едно от най-значителните произведения на творческия марксизъм.

Тя е написана в Женева във връзка с 80-годишнината на Толстой и се появява анонимно на страниците на излизания в Женева болшевишки вестник „Пролетарий“ — през септември 1908 г.⁴ Статията е писана по време, когато

¹ Франц Меринг, Литературно-критически статьи, Художественная литература, М.-Л., 1964, стр. 461.

² Пак там, стр. 460.

³ Роза Люксембург, О литературе, ГИХЛ, М., 1961, стр. 102.

⁴ Тази единствена излязла приживе на писателя Ленинова статия за Толстой не е могла, разбира се, да му бъде известна. Но не може да има съмнение, че Толстой в последното десетилетие от

Ленин е завършвал работата си над „Материализъм и емпириокритицизъм“ — т. е., тогава, когато Владимир Илич живее в атмосфера на особено интензивни философски размишления.

Статията „Лев Толстой като огледало на руската революция“ се отличава с поразително богатство на своето идейно и теоретическо съдържание. В нея са поставени множество въпроси, отнасящи се до най-различни проблеми от Толстоевото наследство, а също и проблеми на художественото творчество изобщо.

Забележително е преди всичко заглавието на статията. Във всичките си статии за Толстой Ленин съпоставя творчеството и личността на Толстой с основните проблеми на руската история, с проблемите на руската революция. Това само по себе си създава определен мащаб на разговора за Толстой. В първата статия прави впечатление стремежът на Ленин още в самото заглавие да подчертае изглеждащата на някои страшно парадоксална вътрешна близост на Толстой и революцията — именно оная революция, която той явно „не разбира“ и от която „явно се отстраня“.

Статията на Ленин има остро полемически характер. Своята концепция за Толстой той отстоява в полемика не само с „легалната руска преса“ — казионна и либерална, която по случай 80-годишнината на Толстой доста шумно му проявява своите лицемерни симпатии. Чрез примера на кадетските „бала-лайкиновци“ Ленин безпощадно осмива особено опасния вид лицемерие на оная част от руската либерална журналистика, която, не вярвайки „нито на Толстоевия бог“ и не съчувствайки на „Толстоевата критика на съществуващия строй“, обаче за да запази приличие пред Европа „изведнъж започна да изхожда от фалшивите фрази за своята любов към „великия боготърсач“. И по-нататък Ленин отбелязва, че „свързвайки се с популярното име, за да увеличи своя политически капитал, руският либерал се старее с гръмки и надути фрази да заглупи нуждата от ясен отговор на въпроса: „на какво се дължат крещящите противоречия на „толстоевщината“, какви недостатъци и слабости на нашата революция изразяват те?“ (т. 17, стр. 209).

В методологическо отношение това е много важен момент в Лениновата статия. Ленин свързва с революцията целия Толстой — не само великия художник-разобличител, но и мислителя, създал реакционно религиозно учение, много опасно и вредно с оглед интересите на революцията.

Тази статия съдържа и несъмнена полемика със самия Толстой.

Работата е там, че през годините, непосредствено предшествуващи първата Ленинова статия, Толстой интензивно излиза в руския печат със статии, които, от една страна, рязко разобличават произвола и жестокостта на самовластие, от друга — показват отрицателното му отношение към революционните методи на борба. Такива статии на Толстой като „За общественото движение в Русия“ (1905), „Великият грях“ (1905), „Краят на века“ (една от главите носи характерното заглавие „Същността на революционното движение в Русия“, 1905),

своя живот много се занимава с изучаване на съвременното положение в Русия и внимателно следи развитието на политическите събития в страната, е чел работите на Ленин. В личната библиотека на Толстой в Ясна Поляна се пази брошура „О бойките третьей думы“, в която е поместена статията на Ленин „Против бойкота. (Из заметок с.-д. публициста)“. Толстой е чел тази работа. За това свидетелствува направената с молив бележка. Подчертани са няколко реда от Лениновия текст, които привличат вниманието на писателя: „Социалдемократът, стоейки на почвата на марксизма, прави бойкот не поради степента на реакционност на едно или друго учреждение, а поради наличието на онези особени условия на борба, при които, както показва сега опитът на руската революция, е приложимо своеобразно средство, наречено бойкот“. Думите „социалдемократ“, „марксизъм“ и „бойкот“ са подчертани с молив от Толстой (Виж публикацията в „Правда“, 1940 г., бр. 262). По такъв начин осемдесетгодишният Толстой е следил борбата на болшевиките против бойкота на III Държавна дума.

„Какво да се прави?“ (1906), „Обръщение към руските хора. Към правителството, революционерите и народа“ (1906), „За значението на руската революция“ (1906), „Не убивай никого“ (1907) — тези статии се появяват като пряк отклик на революцията от 1905 г. и последвалите след нея събития. В същия порядък трябва да се спомене и знаменитият памфлет „Не мога да мълча“, появил се през юли 1908 г. В тези статии Толстой излива накупялата в него ненавист към самодържавието, но наред с това ясно и определено изразява отрицателното си отношение към революцията.

Ленин, разбира се, не е могъл да не знае тези изказвания на Толстой. Под преките впечатления от тях именно се появява още в първата му статия приведеният по-горе пасаж, че Толстой „явно не разбира революцията“ и „явно се отстранява от нея“.

Въпреки това Ленин нарича този писател „огледало на руската революция“. Много прогресивно настроени мислителни от миналото си дават сметка колко благотворно влияние ще окаже върху развитието на изкуството революцията и добре разбират, че смъкването на диктатурата на експлоататорите ще окрили духовните сили на народа, ще разгърне неговата творческа енергия и ще създаде предпоставки за небивал разцвет на изкуството. Някога, под впечатление на бурните събития от 1848 г. композиторът и поетът Рихард Вагнер възторжено пише:

„Само великата революция на човечеството, началото на която някога разруши гръцката трагедия, може отново да ни подари истинско изкуство: защото само революцията може да извика на живот от своите дълбини, но по-прекрасно, благородно и всеобхватно онова, което е изтръгнала от консервативния дух на предшествувания културен период и което е погълнала“.¹ Тези редове се появяват на гребена на същата революционна вълна, която поражда „Комунистическия манифест“ на Маркс и Енгелс.

Обаче далеч не всички велики художници на миналото правилно са разбирали характера на взаимодействието между изкуството и революцията. Много от тях, правдиво разкрили трагическите противоречия на съвременния живот, се плашат от революцията, боят се от нейните разрушителни сили. Към тези писатели принадлежи и Толстой. Наред с това субективното неприемане на революцията съвсем не откъсва неговото творчество от революцията. То влиза с нея в сложно и противоречиво взаимодействие. Да се разкрие механизмът на това взаимодействие означава да се реши важна естетическа проблема. И тя бе блестящо решена от Ленин.

„Лев Толстой като огледало на руската революция“ — в самото формулиране на тази теза чувствуваме тънко разбиране на Ленин за специфичната природа на изкуството. Не разбрал революцията, отстранил се от нея, Толстой въпреки това създава произведения, които са огледало на тази революция. Значи художественото творчество притежава някаква своя относителна самостоятелност, която не позволява пряко и механично то да се привързва към сферата на политическото съзнание на художника.

Мисълта на Ленин хвърля светлина на въпроса, който отдавна занимава крупните естетици в света — въпроса за взаимоотношението в художественото творчество между фантазията и разсъдъкът, художествената интуиция и рационалното начало, мирогледа и непосредствения творчески акт.

Укорявайки французите за разсъдъчността им, Гьоте казва, че „фантазията има свои собствени закони, които разсъдъкът не може и не е длъжен да следва“. И разяснява по-нататък на Екерман мисълта си: „Ако фантазията не можеше да създава неща, които завинаги ще останат загадка за разсъдъкът,

¹ Рихард Вагнер, Искусство и революция. Пгр. 1918, стр. 23.

то изобщо фантазията не би струвала много“.¹ В тая дълбока Гютева мисъл прави впечатление обаче извънредната категоричност на формулировката за границите, разделящи разсъдъка от фантазията. Те изглеждат твърде резки, неподвижни. Колко по-гъвкава е интерпретацията на Ленин за сложния механизъм на художественото творчество!

Голямо значение има разработката и конкретното приложение към Толстоевото творчество на теорията на отражението, която е теоретическа основа в изучаване общата природа и художественото своеобразие на реалистическото изкуство.

Огромната реалистическа дарба на Толстой дава основание на Ленин да разглежда неговото творчество като огледало на руската революция. Не разбирайки революцията, не споделяйки нейните цели и методи, Толстой въпреки това, благодарение на реалистическата природа на своето творчество се оказва способен да възпроизведе историческото съдържание на своята епоха и с това именно да отрази силните и слаби страни на революцията. „И ако пред нас стои действително велик художник, то той е трябвало да отрази в своите произведения поне някои от съществените страни на революцията“ (т. 17, стр. 206) — тази категорична класическа формула стана една от най-важните методологически основи на нашата марксистко-ленинска естетика.

Новаторският, може да се каже революционен смисъл на Ленинновата формулировка се заключава в смелата и оригинална постановка на проблема за взаимоотношението на изкуството и действителността, изкуството и революцията.

Правдивото изображение на живота е условие за неговото художествено познание и разбиране на неговите дълбоки закономерности. В своите произведения Толстой с такава сила разкрива социалните противоречия на буржоазно-помещническа Русия, с такава безпощадна прямота сочи, от една страна, несправедливия характер на господстващия строй, от друга, накипялата злоба и ненавист на народа към своите потисници, че тези произведения, независимо от целите, които преследва авторът, довеждат читателя до неизбежния извод: спасението на Русия може да дойде само по пътя на революцията. Така жизнената правда удържа в съчиненията на Толстой победа над неговите назадничави, неправилни политически и философски възгледи, над неговата проповед за непротививне на злото с насилие. Официална Русия не напразно така яростно ненавижда Толстой.

Обаче цитираната по-горе Ленинова постановка понякога се тълкува като потвърждение на мисълта, че в реалистическото изкуство миогледът на художника, макар и да е съществен, но неговите слабости могат да бъдат компенсирани напълно чрез стремежа и способността на художника правдиво да изобразява действителността. Такова тълкуване принципно противоречи — и буквално, и още повече на духа — на Лениновата статия.

Същността на работата е там, че в случай на слабости или съществени противоречия в художническият миоглед изкуството винаги търпи загуби. Голямото дарование на писателя не винаги и не автоматически е гаранция срещу известни грешки в изображението на действителността. Истинският реализъм в изкуството предполага не каквото и да е правдиво изображение на живота, а изследване на неговите „съществени страни“. Такова изследване е достъпно, разбира се, далеч не за всеки, а само на „истински велик художник“. Но дори и тогава неговите възможности не са абсолютно безгранични, защото на такъв художник ще се удаде да създаде не пълна, не изчерпателна картина на действителността, а да отрази само някои нейни

¹ Йоганн Экерман, Разговори с Гете, Academia, М.-Л. 1934, стр. 369.

съществени страни. Прогресивният мироглед помага на писателя в най-висока степен, с най-голяма пълнота да разкрие заложените в неговото дарование възможности.

По такъв начин Лениновият анализ на Толстой не съдържа никакво противопоставяне между непосредствения творчески акт и важността на прогресивния мироглед. Напротив, тук с цялата сила се подчертава колко е съществен прогресивният мироглед за изкуството и колко липсата му неизбежно ограничава възможностите даже на гениалния писател.

В статията си „Лев Толстой като огледало на руската революция“ Ленин разработва извънредно тънка и действена методология за анализ на класическото наследство, чрез която то може да се възприема и оценява в целия сложен комплекс от социално-исторически и естетически елементи. Тази методология служи като забележително точен ориентир за изясняване разума на великите писатели от миналото и свойствените им предразсъдъци, силните и слабите страни на техния мироглед и творчество. Правилното ѝ прилагане дава възможност да се разбере възпитателното и познавателното значение на творчеството на класиците, неговия народен характер и да се оцени в него онова, което принадлежи на бъдещето. Тази особеност на Лениновата методология много осезателно схвана някога Ромен Ролан: „За литературния историк би било интересно точно да разбере какво именно у такива хора като Русо, Дидро, Волтер, във всички велики художници-предвестници изпреварва тях самите, какво принадлежи на бъдещето (макар че те самите не подозират това), от което те, ако могат да го предвидят, биха се отrekli. Именно такава работа с присъщата си стремителност и ясна прямота започна Ленин по отношение на писателя, когото той особено обичаше...“¹

Целият патос на Лениновата концепция е насочен към бъдещето. И естествено, че основните ѝ положения запазват напълно своето значение и днес, за изследване естетическата природа на литературата на новия, социалистическия свят, за да се разбере ролята, която играят в тази литература високите нравствени търсения, идеалите на истинската човечност.

В Лениновия анализ на противоречията на Толстой, на силните и слабите страни в неговото творчество и мироглед, има още една важна методологическа особеност, свързана с изследването на онези страни от наследството на писателя, които са особено интересни днес.

Сега у нас много спорят на тема „класика и съвременност“. В тези спорове очевидно се очерта една погрешна тенденция, която показва някои театрални режисьори (а нека кажем — също някои литературоведи и критици) в повърхностното осъвременяване на някои произведения от родната и чуждестранна класика.

Тази тенденция е в основата си антиисторична. Защото тя безусловно се противопоставя на това — големите произведения на миналото да бъдат възприемани в живата и конкретна атмосфера на своето време.

Наред с това не трябва да забравяме, че класиката не е музейна реликва. На всяка нова епоха тя се разкрива с нови свои черти и всяко ново поколение я обогатява със своя нов исторически опит. Връзката на класическото наследство със съвременността е много тънък и сложен проблем, който трябва да се решава смислено и внимателно.

Без съмнение прави са онези, които се изказват против метода на „намеците“ и „алюзиите“, с помощта на който се опитват да придадат известна външна злободневност на някои произведения от миналата литература. Но в

¹ Ромен Ролан, Собр. соч. в четиринадесет тома, т. 14, М., 1958, стр. 567, Гослитиздат.

разгорещеността на полемиката някои критици и театрални дейци се поддават на изкушение от противоположна крайност, в резултат на което сякаш напълно се изключва възможността и необходимостта от съвременен поглед към класическото наследство.

Неотдавна например талантливият А. Грибов, когото високо ценя като забележителен актьор, излезе на страниците на един от нашите вестници със статията „Класика и съвременност“. Наред с правилните, съвсем основателни съображения за принципите на сценическата интерпретация, която МХАТ дава на класическия репертоар и по специално — на неотдавна възобновената постановка на „Ревизор“, неочаквано прочетох следното: „Смятам, че в тази постановка нито на йота (!) не е променено утвърденото на руската сцена разбиране на безсмъртната Гоголева комедия“.

Но ако това е така, то какво означава следната декларация на автора, че „трактовката на класиците се мени“, че „механически от една епоха в друга нищо не можеш да пренесеш — времето си има своите закони“?

Руската сцена не познава единствено, валидно за всички времена тълкуване на „Ревизор“. Що се отнася до мхатовската постановка, приведеното погоре твърдение на Грибов предизвиква още един недоумяващ въпрос: нима този спектакъл просто копира известните образци и не внася нищо ново в сценическата трактовка на безсмъртната комедия?!

Лениновият подход към Толстой е силно съвременен и същевременно е проникнат от дух на дълбок историзъм. Ленин изследва творчеството на Толстой диалектически, в неговото живо движение, в неразривното съпоставяне с процесите, извършващи се в самата действителност. А ние все още недостатъчно сме усвоили този съществен методологически урок.

6

Лениновите статии за Толстой винаги се четат с някакво чувство на удивление. Те отдавна са влезли в хрестоматията на нашата марксистка естетика и почти всяка тяхна фраза се възприема като текст от някаква добре и отдавна позната песен. И наред с това винаги, когато препрочиташ тези статии, откриваш в тях нови страни, които преди не си схванал. Те извикват нови асоциации, подтикат мисълта. Такава е природата на истински великата творба на човешкия дух. Тя е неизчерпаема.

Статиите на Ленин за Толстой са еднакво поучителни и за писатели, и за критици и литературоведи. Дълбочината на проникновението на Лениновата мисъл в изворите на писателската лаборатория на Толстой, поразителният по дълбочина и яснота анализ на механизма на спояването на Толстоевия мироглед и неговото творчество — всичко това е интересно и важно за художника с оглед не само на познанието, но и на самопознанието. А дори в нашите условия, когато съветските писатели са свързани с единен общ мироглед, то това „сцепление“ действа винаги индивидуално и да се разбере неговата вътрешна закономерност е непроста и нелека задача. Далеч не всеки писател е способен да си даде ясна сметка за това — как се заражда неговото прозрение и да обясни всички заплитания на събитията, постъпките, човешките съдби, които съставляват живата плът на романа, драмата, поемата.

Художникът трябва да е всепроникващ. Някога в старо време някои писатели — между тях са се случвали и много големи — обичали да се сравняват с птица, която пее и не разбира това, което прави. Това сравнение отдавна е изживяно и едва ли днес то може да хрумне на някой сериозен художник.

Въпреки това усилията за повишаване равнището на „съзнателността“ на творчеството и днес продължават да бъдат сериозна задача. Великите пи-

сатели на миналото са обикновено и велики мислители, те вземат близко до сърцето си не само различните явления от материалния бит на своята народ, но и сложните проблеми от духовния и по-специално естетическия живот на обществото.

Статиите на Ленин за Толстой са не само концентрация на мисли. Те учат на мислене и с голяма убедителност доказват колко нужен е за писателя здравия, прогресивен мироглед, който ще му помогне да разбере и съзнателно да управлява целия механизъм на своето творчество.

Лениновите статии за Толстой са особено ценни за нашето литературознание. Те са блестящ пример на истински научно изследване на художествено творчество — изследване, в което се оказват здраво споени конкретността и историзмът на анализа, разбирането на живота и сложна специфика на изкуството и дълбокото разбиране на диалектиката на неговите връзки с идеологическия живот на обществото, с политиката.

А нашето литературознание далеч още не се е освободило от антиисторичния подход към някои явления на художественото наследство. Продължават да се срещат работи, в които явно се чувства стремежът на автора да „разкраси“ класика, да го „изправи“, елят и таманят се оказват преобладаващи „бои“ и елементи на анализа.

Напоследък в нашата критика и историко-литературна наука се засили интересът към проблемите на народността. И това е естествено. Вечно жив проблем, той на всеки следващ период от историята и нов етап на историческото битие на обществото се изпълва с ново съвременно съдържание. И не е чудно, че около това явление никога не ще утихнат страстите, не ще заглъхнат споровете. С него са свързани основните проблеми на нашето изкуство — неговата обща идейна насоченост и художествено своеобразие, пътищата на неговото историческо развитие.

Ключ за правилното разбиране проблемите на народността съдържат работите на Ленин „Партийна организация и партийна литература“ и статиите за Толстой.

Най-важно звено от този проблем е признанието, че изкуството принадлежи на народа. Декадентската естетика с характерния за нея култ към избраната личност, на която уж само били достъпни висшите духовни ценности, винаги отстояваше и сега продължава да отстоява изкуство, лишено от народни корени, изразяващо интересите на експлоататорските класи и обслужващо само някаква аристокрация на духа. В Лениновата концепция за народността централно място заема мисълта, че изкуство, тясно свързано с живота на народа, правдиво изразяващо неговите стремежи, дълбоко отразяващо коренните процеси на самия живот — такова изкуство е истински народно изкуство, достойно за височайшето признание на целия народ.

Буржоазната идеология, космополитическа по природа, подсича народните и националните източници на художественото творчество. В музиката и живописа, в театъра и литературата тя насажда национално безлично изкуство, лишено от коренните връзки с живота на народа.

Своеобразната реакция на такова национално обезличено изкуство е появилият се от известно време у нас изострен интерес към осмисляне националните корени на нашата литература и нейните национални традиции. И естествено в това не би имало нищо осъдително, ако тези сложни въпроси се решаваха от марксистки позиции, на основата на Лениновото учение за двете култури във всяка национална култура. За съжаление, отделни изказвания на наши критици дават повод за сериозна тревога.

От известно време стана своего рода мода да се измъкват от историческото небитие имената на някои дейци на стара Русия и с тях да се свързва

решаването на големите проблеми на нашата култура. За това неведнъж се е писало в нашия печат. Ту изведнъж ще ни покажат някоя от мрачните фигури на руската публицистика от XIX век — Константин Леонтиев, когото представят като близък приятел на Лев Толстой или протопопа Авакум, който заедно с боярката Морозова... и ... Степан Разин ще бъдат обявени за изразители на руския национален дух.¹ Ту изневиделица ще измъкнат иззад историческите кулиси реакционния философ и декадентски поет Владимир Соловьев² или генерал Скобелев³, които като изтъкнати авторитети мислители ще бъдат призвани да решават принципи философско-исторически, а понякога и съвременни социални проблеми.

Някои критически съчинения отдават на пълно забвение ленинската методология — сложни, противоречиви явления от нашата история и култура в тях се поставят изведнъж с голям замах на перото и се провъзгласяват за последователно прогресивни и народни.

Някога, в края на 30-те години, след разгромяването на вулгарния социологизъм в нашата критика и литературознание се появи като реакция срещу него теорията за единния поток. Всички големи писатели на миналото са обявени за народни, изразители на известен единен, общонационален, народен дух. Нещо подобно се среща в някои статии и днес.

Четеш подобни писания на наши критици и се чудиш колко малко те са възприели уроците на историята. Сякаш те нищо не са и чули за статиите на Ленин, посветени на въпросите на литературата, сякаш не е и имало борба срещу теорията за единния поток.

Само един пример. В „Героите на „уговорката“ Ленин безпощадно осмива статията на меншевика В. Базаров „Л. Н. Толстой и руската интелигенция“. В тази статия авторът прави сензационното откритие, че нашата отечествена интелигенция „единодушно признала целия Толстой като своя съвест“. Ленин по този повод отбелязва с негодувание, че от такава статия човек, който поне малко съпни марксизма, не може да не се възмути. Всички статии на Ленин за Толстой са пропити от усещането за „крещящите“ противоречия, свойствени на този гениален писател и мислител. Изтъквайки всемирно-историческото значение на Толстой, Ленин нито за момент не забравя слабите страни на неговия мироглед и творчество — неговата „юродива проповед“ за „непротивене на злото с насилие“, „култивиране на най-изтънчената и поради това особено омерзителна пощипина“, неговите претенции за откриване на нови рецепти за „спасение на човечеството“ и т. н. Ленин си дава сметка, че Толстой представлява съвкупност от много, понякога твърде противоречиви компоненти и поради това, когато говори за наследството на Толстой трябва винаги да се отделя зърното от плевела.

Но прочетете статията на Вл. Семьонов „Родники бъдат из глубини“: „За най-добрите съвременни писатели утвърждаването на народността в своето творчество означава търсенето на онази духовност, която и з л ъ ч в а в с я к а с т р а н и ц а (тук курсивът мой — С. М.) на Пушкин, Толстой или Достоевски“.⁴ Ето какво се оказва! В с я к а с т р а н и ц а на Толстой (явно имат се предвид и страниците, където той пише за ненужността и безсмислието на революцията и излиза с проповед за непротивене на злото с насилие!) и на Достоевски (очевидно, включват се и страниците от неговите съчинения, в които авторът проповядва религията като единствен път за спасение на

¹ В. Чалмаев, *Неизбежность, Молодая гвардия*, 1968, бр. 9.

² М. Лобанов, *Достояние народное. Наш современник*, 1969, бр. 2, стр. 100.

³ И. Михайлов, *В час мужества. Наш современник*, 1969, кн. 4, стр. 110.

⁴ *Наш современник*, 1969, бр. 2, стр. 106.

човека от световното зло!) Сякаш всяка страница на тези писатели излъчва онази духовност, която води до утвърждаване на народността!

Те ти булка Спасовден!

Още един пример. Пише да кажем Лобанов статия за Леонид Леонов. И трябва да каже какво мисли за класическото наследство. Всестранно, задълбочено проучване на предмета съвсем не е задължително. Важно е съжденията да бъдат по-категорични и „новаторски“, да се отличават от утвърденото дотогава. Повърхностността поражда всеядие, всезнайство. Днес се изказват безапелационни съждения за Крилов, утре — за Аксаков, друг ден — за Достоевски и т. н.

И така, Лобанов говори за романа на Леонов „Крадец“. В този роман се подвизава някой си еснаф Петър Горбидонич Чикилев, комуто всичко изглежда подозрително, дори Достоевски предизвиква у него страшно подозрение. И ето какъв практически извод прави от това Лобанов: „Достоевски за чикилевци е нещо непонятно, тъмно...“¹

А в съзнанието на Лобанов изглежда целият Достоевски е съвършено прост, понятен и светъл. Колко прости си представя той Крилов и Аксаков — и всеки от класиците, до когото се докосне.

Не е трудно да се разбере, че тук е проявено същото отношение към класическото наследство, както у споменатия по-горе Вл. Семьонов. Чудиш се и се маеш, когато четеш подобни откровения. И не е така лесно да отговориш на въпроса: какво у тях доминира — теоретическото лекомислие или обикновена неосведоменост. А по-вероятно — и едното и другото...

Лекомислието се излива в твърде разнообразни форми. Но особено енергично — в стремежа да се представи класическото наследство лишено от каквито и да било идейни, философски, нравствени колизии. Нетърпим фалш, елей и миропомазание лъха от такива писатели, които представят иконописните ликове на нашите велики художници от миналото...

Неизменно оръдие в борбата срещу подобни „неославянофилски“ поветрия е за нас Ленин, и по-специално неговите статии за Толстой.

Неотдавна на страниците на списание „Вопросы литературы“ се поведе дискусия за литературно-естетическата позиция на ранното славянофилство. Някои участници в дискусията правилно спорят с явно вулгарно-социологическите мнения за славянофилството, обаче се опитват да представят това идейно течение така, като че ли то е играло в руската обществена мисъл прогресивна роля и че дори революционните демократи признавали неговата „позитивна функция“. При това отношенията между революционните демократи и славянофилите се тълкуват като някаква сладка идиллия. С тенденциозния подбор на цитати и необективното им коментиране се получава съвсем невероятна картина: като че ли не е имало и помен от ожесточена идейна борба на Белински и Херцен, на Чернишевски и Добролюбов срещу славянофилите. Цялата история на руската обществена мисъл от XIX в. е представена съвсем изопачено. Естествено, подобни становища срещат решителни възражения. Вещност революционните демократи виждат в славянофилите свой опасен идеен противник, от който те се различават по главните идеологически и теоретически позиции, макар че не са елиминирали всичко, направено от тях, а понякога дори са отбелязвали и някои положителни страни на тяхната дейност. Но по основните въпроси те се различават.

В хода на дискусията несъмнено се доказва, че желанието да се реабилитира славянофилството, стремежът да се приближи то по някакъв начин до най-прогресивните идейни течения на своето време — всичко това доведе

¹ М. Лобанов. Блестинка. Молодая гвардия, 1969, бр. 5, стр. 285.

дотам, че двете идеологии — славянофилската и революционно-демократическата, фактически сякаш се изравняват. Може ли да се съгласим с подобни концепции?

Общозвестно е положението у Ленин, че във всяка национална култура съществуват две култури. В спорове за наследството на славянофилите този ленински завет има особено значение. Не трябва да забравяме, че в домарксистките идеологии съотношението на прогресивните и реакционните елементи е твърде различно, понякога твърде сложно и различието между тези елементи не винаги лесно се поддава на изясняване. Тук е нужна задълбочена и внимателна изследователска работа.

„Хората винаги са били и винаги ще бъдат глупавички жертви на измамата и самоизмамата в политиката, докато не се научат да откриват зад всякакви нравствени, религиозни, политически, социални фрази, заявления, обещания и интересите на едни или други класи“ (т. 23, стр. 47). Тези редове от Ленин ни дават методологически ключ за разбиране истинското значение на славянофилите и оная обективна роля, която те са играли. Идеологията на славянофилите има дворянски, помещически характер. Независимо от отделните прогресивни елементи тази идеология е в основата си консервативна, антиреволюционна и никога не е изразявала истински народните интереси.

Необходимо е строго да се съблюдават социално-историческите класови критерии в оценяването на сложните явления на историческото минало. Съпоставяйки например славянофилите с революционните демократи, ние си даваме сметка, че имаме работа не с равностойни величини. Не можем да забравим кое от тези идейни течения е играло значителна роля в освободителното движение на нашата родина. Трябва да помним, че едни дейци създават предпоставки, за да се появят на следващия исторически рубеж Плеханов и Ленин, стават предшественици на руската социалдемократия, а исторически приемници и продължители на Хомяков и Кошелоу станали Константин Леонтиев и Николай Данилевски.

Забележителен пример на социално-исторически анализ на явленията на литературната наука ни дават, както видяхме, Лениновите статии за Толстой. Някои участници в споменатата дискусия справедливо отбелязват, че методологията на тези статии дава основа за правилното решение и на проблема за славянофилството.

Задачите на марксистко-ленинското изучаване на класическото наследство изискват от изследователите конкретен, исторически подход към всички негови елементи — идейни и художествени, изискват особено внимание за изясняване прогресивните и реакционни страни на мирогледа на писателя. Във всичко това собствено реално се проявява Лениновият принцип за партийността, прилаган към изучаването на класическото наследство.

Методологическите принципи на Лениновите статии за Толстой са много необходими и за изучаване на съвременната съветска литература.

През последните години забележимо нарасна идейно-естетическото равнище на нашата критика. Появиха се редица книги, които основно и талантливо изследват творчеството на Горки и Маяковски, на Блок и Есенин, Шолохов и Фадеев, Федин и Леонов. Все повече сериозни статии се публикуват и в периодиката, посветени на конкретни проблеми на нашата текуща литература. Толкова по-остро се чувства нуждата в бъдеще да се задълбочи методологията и да се усъвършенствуват принципите на критическия анализ.

Нашето общество се нуждае от високоиндентно и художествено пълнокръвно изкуство. Успешното решение на тази двойка задача в много отношения зависи от критиката.

В преодоляването на емпиризма, който все още много се шири особено в работи, посветени на текущата литература, в повишаването на общото равнище на философската въоръженост на нашата критика, в придаването на по-голяма публицистическа задстреност, непрекъснато усъвършенстване методологията на идейно-естетическия анализ на художественния материал — в решаването на тези и много други свои професионални задачи нашата критика трябва непрекъснато да се опира на Ленин.

Неговите забележителни статии за Толстой представляват неизчерпаем извор за методологически идеи и естетически опит. Развивайки по-нататък тези идеи и опирайки се на този естетически опит, ние можем да предвижим напред нашата критика и литературна наука.